

MAGYAROK A KIS-SZAMOS MELLÉKÉN

ERRŐL A TÁJRÓL, a Szamos mellékéről írja Berde Mária, hogy román szótárt vett és grammatikát az apja, amikor papnak idekerült. Ez az a vidék, ahol nem tudnak magyarul a Kocsis Juonok és az István Gheorghék, jóllehet az anyjuk »még református« volt. Akit hivatalos útjai visznek erre és tájékozódik, de csak futtában, annak azt kell hinnie, hogy a magyarságot a végzet üldözi és régi, nagy, az örülésig tépelődő erdélyiek víziói ködlenek fel, melyek mind, mind az ananké hatalmát harsogják.

Sok szám következik most. Tudjuk, hogy hamisságot is lehet igazolni velük, s az igazság gyakran kicsúszik hajlékony testük közül. De *Goethenek* is igaza volt: »Man sagt oft: Zahlen regieren die Welt. Das aber ist gewiss: die Zahlen zeigen wie sie regiert wird.« Elfogultsággal ne vádoljon senki: nem *előbb* állítottuk fel a tételeket s kerestünk *aztán* hozzá igazolást a számok oszlopaiban. Az eredmények, amiket itt közreadunk, egy nagyobb munka menete közben derengtek fel. A Kis-Szamos teljes vízgyűjtőterületét vizsgálat alá véve láttuk meg az itt élő református magyarság sorsának néhány vonását. A kimutatásokban szereplő 24 községet tulajdonképpen a véletlen válogatta össze. A 24 község kiválasztásának elve az volt, hogy a vízgyűjtőterület községei közül szemügyre vettük azokat, amelyekben 1910-ben legalább 100 reformátust talált a népszámlálás, de csak abban az esetben, ha a kérdéses községre nézve rendelkezünk az 1834. évi felekezeti adatokkal is, azaz, ha a község 1834-ben Doboka vármegyéhez tartozott.

TÁJUNK KOLOZS ÉS SZOLNOK-DOBOKA határos részein, a Mezőség és a Szilágyság találkozásánál, Kolozsvár és Dés között fekszik. Régente Belső-Szolnok, Doboka és Kolozs osztoztak rajta, ma – sokszoros községátcsatolások után – a kolozsmegyei hidalmási, kolozsvári, kolozsborsai, valamint a szolnokdobokai, dési, szamosújvári és kékesi járások körébe tartozik közigazgatásilag. Trianon után teljes egészében Romániához került, ma néhány kivétellel ismét Magyarországhoz tartoznak a táj falui. Vizsgálatainkat 104 községre terjesztettük ki a Kis-Szamos vízgyűjtőjében, s e nagy egységnek véletlenül összekerült tagjai a kimutatásokban szereplő faluk. Geográfiai egységről van szó, melynek sorsát egységes törvényekkel igazgatja a természet s ahol a történelem is nagyjában egyforma eszközökkel dolgozott. Egészen vázlatosan annyit mondhatunk, hogy a korai magyar időkben igen gyéren megszállt területek voltak ezek, ahol idegenek megtelepedését előbb nagyobb benépesítés céljából, azután pedig a sokféle harcban és pusztulásban kiirtott magyarság pótlása végett engedte – kény-

Lélekszámalakulás a Kis-Szamos medencéjének 24 községében (1721–1941).

A község 1941. évi hivatalos neve	L é l e k s z á m a z a l á b b i é v b e n									
	1721	1787	1834	1869	1880	1890	1900	1910	1930	1941
Alsótök	171	378	379	442	351	415	484	568	591	639
Bádok	126	414	418	465	511	531	546	530	599	669
Bonchida	684	1290	1262	1724	1610	1942	2223	2257	2290	2226
Cege	136	639	438	609	541	532	576	633	597	645
Csomafája	216	429	345	414	488	463	486	485	528	610
Esztény	172	406	414	418	408	384	400	515	499	489
Feketelak	198	451	444	619	631	786	845	820	845	782
Felsőtök	180	297	388	459	505	519	565	574	562	576
Kendilóna	198	616	828	935	996	1125	1099	1075	1110	1086
Kide	270	687	583	727	715	767	759	796	762	739
Kispulyon	153	322	421	452	395	415	483	455	450	436
Kolozsborsa	558	1179	1438	1933	1868	2185	2321	2333	2829	3078
Magyarfodorháza	252	492	455	634	581	593	627	683	776	872
Magyarköblös	414	797	785	1048	1025	1141	1095	1166	1301	1422
Magyarszarvaskend	144	363	299	355	344	378	386	463	517	566
Mezőszava	135	430	447	401	389	328	425	511	541	620
Nagyiklód	666	1082	1181	1022	1013	1172	1512	1482	1568	1598
Kisiklód Nagyiklóddal együtt				375	410	400	448	465	578	527
Noszoly	342	717	717	949	734	818	890	850	969	1120
Ördögkeresztúr	189	373	371	411	436	443	451	573	577	692
Páncélcseh	351	855	989	1175	1010	1277	1379	1381	1474	1642
Szék	843	2729	2474	3505	2759	3203	3386	3717	4305	4444
Szépkenyerúszentmárton	180	283	585	704	692	732	825	849	826	774
Válaszút	477	859	1115	1082	1145	1316	1408	1447	1711	1743
<i>E g y ü t t :</i>	7055	16088	16776	20858	19563	21865	23619	24648	26805	27995
<i>indexszámokban</i>	100	228	226	290	263	288	319	335	364	397

Megjegyzések: Az adatok forrása: 1721: Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, XII. kötet. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21., 1787; József császári népszámlálási vármegyei összesítések az Országos Levéltár kancelláriai osztályában ad Nr. 1339 és 2597/1787 (kéziratos anyag), 1834: Hodor: Doboka vármegye természeti és polgári Esmértetése. Kolozsvár, 1837 (az adatok kelte: 1834), az 1869., 1880., 1890., 1900. és 1910. évek a Magyar Statisztikai Közlemények kiadványai, az 1930. évi lélekszámok a Statisztikai Kéziratok Közlemények III. sz.-ból, végül az 1941. évi adatok az 1941. évi népszámlálás alapján a hivatalos helységnévtárból származnak.

Kisiklód adatait 1721-ben, 1787-ben és 1834-ben Nagyiklód számai tartalmazzák.

szerült engedni – a közhatalom. Hangsúlyoznunk kell minden-
esetre, hogy eddigi eredményeink szerint a magyarság térvesztése
nagyjában a XVIII. század elején megállt, tehát a pusztulásnak és
fogyásnak, melyet sokan vézetszerűnek és immanens érvényűnek
hisznek, csupán közvetlen előidézői voltak a háborúk, de a gyöke-
rek, melyek a mély népi rétegbe vezetnek, mindvégig egészségesek
maradtak. Mihelyt elült a vész, új élet sarjadt, s a további erőt-
lenedés megszűnt.

Bár az 1721. évi adatok a statisztikai irodalomban többször
erős kritika tárgyává tett *Acsády*tól származnak – egyesek sze-
rint adatait 40%-kal növelve lehet csak valószínűnek tartani –,
mégis támpontot nyújtanak az óriási fejlődésre, melyet az ember-
anyag megnövekedése terén a régebbi irodalomtörténeti korfelso-
rolás szerint »az elnemzetlenedés kora« hozott, a békés és alkotó
XVIII. század! Valójában a példátlan erőgyűjtés korszaka volt ez,
s ha a barokkra sok okból nem tudunk egészen jó érzésekkel gon-
dolni, mégis be kell látnunk, hogy a mai magyar tömegeket ez a kor
mentette át a bizonytalan és öldöklő multból. Soha olyan gyors
nem volt a lélekszámnövekedés Magyarországon, mint a XVIII.
században.

Az 1787. és 1834. évi adatok közt a kulmináció valószínűleg
az 1831. évi nagy kolerajárványt megelőző évekre esik. Ez a csapás
vidékünket erősen sujtotta, később, 1873-ban másodszor is végig-
pusztította; mindkét esetben nagyon meglátszik hatása a legköze-
lebbi népszámlálás eredményén. Aránylag kisebb csorbát okozott
az 1914–1918 közötti világháború. A népesség fejlődése 1930 és 1941
között is kifogástalannak; mondható; az indexszámok jól mutatják
a lélekszámemelkedés lankadatlan ütemét. A táj egészére vonatkoz-
tatott megállapítások természetesen az egyes községeknél sok rész-
lettel bővíülhetnek. Itt néhol egészén különösen mutatkozik a stag-
nálás halálos fáradtsága. Vannak faluk, melyek József császár kora
óta alig fejlődtek valamit népszámban, fénykoruk pedig 1910 tájára
esik (*Cege, Esztény, Kide*), ismét más községek az első világháború
óta akadtak el fejlődésükben (*Bonchida, Feketelak, Felsőtők,*
Kendilóna, Kispulyon, Szépkényerüszentmárton). A gyors előretöré-
sek ritka eseteinek (*Kolozsborsa, Magyarfodorháza, Magyarzarvas-*
kend, Páncélcseh) táji oka van: jó fekvés, valamely váratlan föld-
rajzi energia kiteljesedése, vagy csak egyszerűen központképzésre
alkalmas helyzet. Mesterséges felduzzasztások és erőszakos letöré-
sek falvaink életében nem történtek, a táji folyamatokat egyedül
a történelem befolyásolta, lanyhultan, végső rezgéseiben, amint az
félreeső vidékeken történni szokott.

Feleslegesnek tartottuk külön bemutatni a magyar anyanyel-
vűek számának alakulását, minthogy a reformátusság gyarapodá-
sából vagy apadásából egyenes következtetés vonható minden eset-
ben a magyarság sorsára is. Különben is pl. a szamosújvári járás
33 községében – ez a járás a Kis-Szamos medencéjének központi

magvaként fogható fel, adatai az egész tájat példázzák – ilyen volt az összefüggés a magyar anyanyelvűek és a református vallásúak között:

	1880	1890	1900	1910	1930	
magyar anyanyelvű	24,2	25,6	27,2	26,2	24,1	} százalék az összlakosságból.
református	21,9	22,2	21,8	21,9	21,5	

A táj magyarsága református és szinte kizárólag csak ez az elem magyar, – legalább is tartósan, dacolva a körülmények változásaival. A néhány százaléknyi különbség, melyet a magyar anyanyelvűek és a reformátusok közt a népszámlálási adatokban találunk, jobbára átfutó (Magyarszarvaskend és Szék 1930-ban összesen 352 főnyi falusi római katolikussága az egyetlen kivétel) és nem mindenkor feltétlenül magyar anyanyelvű elemből áll (a zsidóság tájunkon igen nagy többségben ortodox és jiddis nyelvet beszélő). Itt említjük meg egyébként, szintén csak az összehasonlítás kedvéért, hogy a szamosújvári járásban a római katolikusok 1880. évi 3,0%-a 1930-ra 2,3%-ra esett, a zsidóság 1880-tól 1930-ig szintén jelentősen apadt (2,6%–1,7%). Elhanyagolható mennyiségekről van tehát szó akkor, amikor nagy tömegű és törzsköcs lakosságot vizsgálunk, ahol csak két elem: a görög katolikus románosság és a református magyarság vehető számításba.

A reformátusságot illetően az anyanyelvnél nagyobb történeti perspektívával rendelkezünk. *Hodor Károly* könyve, legkésőbb 1834. évi adatokkal, pontosan közli községeink református lélekszámát. S ha némelykor van is okunk kételkedni *Hodor* könyvének feltétlen megbízhatóságában – romantikus kitéréseivel, bigottságra valló ömlengésekkel, a tárgyhoz egyáltalán nem tartozó és csak stílusgyakorlatnak beillő frázistömegével eléggé nehezen megemészthető olvasmány, – mégis bizonyosak lehetünk, hogy e közel 1000 oldalas könyv szerzőjét, a nemesített görög katolikus román lelkészt *a maihoz hasonló* elfogultsági indulatok nem vezették. *A reformátusok lélekszámát mindenütt pontosan megadja, községeinkint*, jóllehet a görög katolikusok adataiban nem ilyen exakt és többször ellentmondásokba is keveredik. Táblázatainkban szereplő adatai tehát *változtatás nélkül* kerültek be, s így teljes hitelességgel illeszthettük be őket a későbbi hivatalos népszámlálási eredmények közé.

TÁBLÁZATUNK VIZSGÁLATÁNÁL legfeltűnőbb az, hogy a terület reformátusai lélekszámban gyarapodnak ugyan az utolsó évszázadban, de százalékos arányuk fogyatkozó tendenciájú, indexszámuk pedig mindenütt alatta marad az ösiszehasonlításul feltüntetett együttes lakosságnak. Különösen 1910 és 1930 közt erős a különbség a lakosság és a reformátusság gyarapodása között, de ez jórészt a világháborús véres veszteségek eltérő voltára vezethető vissza: *Schneller Károly* szavai szerint a világháború a ma-

A reformátusság számbeli alakulása a Kis-Szamos medencéjének 24 községében (1834–1930).

A község 1941. évi hivatalos neve	A község lakosságából református volt											
	1834-ben		1880-ban		1890-ben		1900-ban		1910-ben		1930-ban	
		%		%		%		%		%		%
Alsótők	127	33,5	131	37,3	150	36,2	159	36,1	202	35,6	160	35,6
Bádok	154	37,1	154	30,1	170	32,0	159	29,1	159	30,0	169	28,2
Bonchida	360	28,5	544	33,8	666	34,3	772	32,0	755	32,0	726	31,7
Cege	43	9,8	68	12,6	108	20,3	113	19,6	120	19,0	102	17,1
Csomafája	116	33,6	125	25,6	104	22,5	127	26,1	109	22,5	99	18,8
Esztény	90	21,7	117	28,7	142	37,0	111	27,7	135	26,2	155	31,1
Feketelak	300	67,6	387	61,3	481	61,2	483	57,2	476	58,0	473	56,0
Felsőtők	77	19,8	108	21,4	109	21,0	106	18,8	127	22,1	120	21,5
Kendilóna	345	41,7	419	42,1	437	38,8	395	38,9	375	34,9	344	31,0
Kide	341	58,5	349	48,8	360	46,9	352	46,4	403	50,6	409	53,8
Kispulyon	132	31,4	153	38,7	150	36,1	191	39,5	235	51,6	217	48,2
Kolozsborsa	239	16,6	257	13,7	325	14,9	323	13,9	349	15,0	346	12,2
Magyarfodorháza	97	21,3	82	14,1	95	16,0	106	16,9	137	20,1	231	30,0
Magyarköblös	131	16,7	162	15,8	163	14,3	171	15,6	205	17,6	225	17,3
Magyarszarvaskend	125	41,8	85	24,1	104	27,5	91	23,6	110	23,8	118	22,8
Mezőszava	66	14,8	98	25,2	47	14,3	84	19,8	103	20,2	62	11,6
Nagyiklód + Kisiklód	50	4,2	134	9,3	144	9,2	260	16,7	237	12,2	253	11,8
Noszoly	52	7,3	145	19,8	155	18,9	130	14,6	140	16,5	154	15,9
Ördögkeresztúr	61	16,4	120	27,5	157	35,5	154	34,1	197	34,4	169	29,3
Páncélseh	209	21,1	178	17,6	216	16,9	239	17,3	239	17,3	149	10,1
Szék	2087	84,4	2077	75,3	2360	73,7	2586	76,4	2806	73,5	3268	75,9
Szépkenyerüszentmárton	312	53,4	416	60,1	409	55,9	454	55,0	468	55,1	503	60,9
Válaszút	380	34,1	425	37,1	479	36,4	491	34,9	477	31,0	558	32,6
<i>E g y ü t t</i>	5894	35,1	6734	34,4	7531	34,2	8057	34,1	8564	34,1	9010	33,6
A vizsgált községek lakossága együtt	16776		19563		21865		23619		24648		26805	
<i>Indexszámokban:</i>												
a) az összlakosság	100		117		130		141		147		160	
b) a reformátusság	100		114		128		137		145		153	

Megjegyzések: Minthogy 1834-ben Kisiklód még nem volt önálló község és adatait Nagyiklód tartalmazta, az összehasonlíthatóság lehetővé tétele céljából Nagyiklód és Kisiklód adatait minden esetben egyesítve mutattuk ki.

Az adatok forrása: az 1834. évekre nézve Hodor: Doboka vármegye természeti és polgári Esmertetése. (Kolozsvár, 1837; az adatok kelte 1834), az 1880–1910. évekre nézve a magyar hivatalos népszámlálások publikációi, az 1930. évre Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930. Vol. II. Neam, limba materna, religie. București, 1938.

gyart »*másképp vette igénybe, mint a román*«. ¹ Bizonyos azonban az is, hogy a román népszámlálás 33,6%-os reformátussága még nem jelentette a mélypontot, aminthogy egyéb tekintetben is a román uralomnak a magyarságra nézve káros hatásai – esetleg csak másodlagos hatásokról beszélhetünk itt – 1930 *után* nagyobb határfokkal jelentkeztek, mint *előtte*. Egy esetleges 1939-es román népszámlálás lényegesen kedvezőtlenebb eredményeket tárt volna fel. Sajnos, az 1941-es magyar népszámlálás vallási és nemzetiségi feldolgozásai soraink írásáig még nem kerültek nyilvánosságra s 1930 óta újabb összehasonlítási alapunk nincs. *A 24 falu reformátusságának lassú térvesztése mégis a látszatnál kisebb veszedelmet rejteget* nézetünk szerint. Kétségtelen, hogy a magyarság kárára különbségek mutatkoztak szinte évtizedek óta a születések száma tekintetében reformátusok és görög katolikusok között, kétségtelen, hogy *szórványosan* beolvadások is történtek főleg a nagy román többségű falvakban magyar részről, de a magyarság *tömegei* mégsem enyésztek el, hisz akkor honnan rekrutálódtak volna Kolozsvár református tízezrei olyan ugrásszerűen 1910 óta? Természetes szaporodás révén aligha! A duzzasztást a mi kicsi tájunk falvaiból kiszoruló, kivágyó, kirajzó vagy kikalandozó magyarok *is* elősegítették, s ha ezt az állítást egyelőre nem is áll módunkban – adatok hiányában – számokkal bizonyítani, annyi minden esetre elfogadható, hogy a 100 év alatt 1,5%-nyi református veszteség nagy részére bőséges magyarázatul szolgálhat. Az egyes községek részlet-adatainak figyelmes átnézése – főleg a táj viszonyaival ismerős számára – sok érdekességet nyújt, s beláthatják könnyen a sötétenlátók, hogy *olyan mértékű* veszteségekről, melyeket elképzelték és keserűséggel emlegettek, szó sincs. Viszont *hol* nyilvánul meg a félszázadnyi vagy egész évszázadnyi magyar uralom, a türelem, a műveltségbeli fensőbbiség, a kisugárzó erő, *a több hit?!* Itt vannak a százalékokon túlmutató igazi veszteségek! A nyers népszám tekintetében az igazi romlás nem az utolsó évszázadban, éppenséggel nem az utolsó félszázadban (*mint Balogh Pál hitte »A népfajok Magyarországon« c. – korábban standardnak tartott – műve írásakor*), s nem a román uralom alatt következett el a református magyarságra, hanem mindenek előtt a XVII. század szörnyű vérzivatarában, a kuruc-labanc háborúk idején, azután pedig egyes községek esetében a kiegyezést követő kor hamis illuzionizmusa vezetett újabb, bár jóval kisebb és a városok erős magyarosodásával *teljesen ellensúlyozott* számszerű veszteségekre. De újból mondjuk: nem a számszerű adatokban érezzük mi az igazi veszteséget. A múlt veszteségeire vonatkozólag érdekes meghallgatni néhány újszerű szempontot, – régi írásokból vesszük őket, de mégis újszerűek, mert nem a romantikus Rákosi-féle ideológiát tükrözik,

¹ *Schneller Károly*: Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben. Társadalomtudomány 1940. évi 4. sz. 496. l.

mely – sajnos – közvéleményünkben annyira eluralkodott. »Magyarköblösön iskolájukkal győztek a románok. Azt ugyan csupán a bottól való félelemből állították föl 1829-ben, de a magyarság nem félt a vármegyétől, azért nem is szervezett iskolát, hanem a saját gyermekeit is az oláh dászkál keze alá adta és elrománosította az a magyarság nagy részét.« »Nagyiklód magyar községet sok pusztítás érte, minthogy a hadak útjába esett. II. Rákóczi Ferenc idejében a földesuraság oláhokkal pótolta a megritkult jobbágyok számát.«² A magyarság és a szászág között nagy pusztítást végeztek 1241-ben a tatárok, akik a megye területére a Radnai-hágón át nyomultak be. Nagyon apasztotta még a magyarságot az 1437. évi alparéti parasztlázadás is, mely majdnem kizárólag ezen a területen folyt le. Mindezeknél azonban erősebb s mondhatni, végső csapást mértek a magyarságra Básta császári vezér és Mihály vajda pusztításai, amelyeket a későbbi török dúlások tetőztek be. Hogy mekkora volt a pusztulás, világosan bizonyítja az, hogy az erdélyi részekben sehol annyi »desolata et deserta reformata ecclesia« nincs, mint éppen Szolnok-Doboka megyében. Ahol a magyarság és a szászág elpusztult, vagy pusztulásnak indult, mindenütt románság tódult a helyére. *A románság azonban a megmaradt magyar elem-ből vagy éppen semmit, vagy csak nagyon keveset olvasztott magába.*³ Valóban csak ilyen gondolkodással érthetjük meg sok szigetszerűen fekvő magyar községnek ma is töretlen magyarságát (Bálványosváralja, Magyardécse, Szépkenyerűszentmárton, Szék), másrészt azonban be kell látnunk azt is, hogy a magyarságot *igazi* veszteségek nem beolvadás révén érhetik. Fenyeget ezen a tájon is a baj: a veszélyeztetett oldal *a születések számának megdöbbentő csökkenése*, mint mindenütt az országban. S száz és egy mellékozon, álúton és hamis következtetéssel keresztül egyetlen *végső* okként ott sötétlik a Krisztus-hit forrásának eliszapoltsága a lélek mélyén.

A LAKOSSÁG KORTAGOZÓDÁSÁRA VONATKOZÓLAG ismét csak két adat áll rendelkezésünkre: 1900-ból és 1930-ból. Itt ismét sajnálattal kell megemlékeznünk arról, hogy éppen az utolsó évtizednek, nézetünk szerint, *nagy* változásai nem szerepelhetnek kimutatásainkban. Egységes korcsoport-sorozat nem áll rendelkezésünkre a magyar és román kimutatások különböző volta miatt; a román rendszer szerint számítva, a 20–64 évesek bő csoportja a magyar rendszerben három csoportba is beleesik, de ismét, sajnos, nem úgy, hogy összehasonlításra mégis sor kerülhetne. Az öregek számának

² Hanusz István: A románok terjedése Szolnok-Doboka vármegyében. Földrajzi Közlemények 1897. év 188. l.

³ Bedőházy János: A Mezőség. (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből, Budapest, 1901. VII. kötet 187. s köv. l.), valamint: u. ott (218. l.) Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye.

bizonyos mérvű térfoglalása, a fiatalok számának csökkenése még így is megmutatkozik, két olyan jelenség, mely hanyatló népese-
désű társadalmak jellegzetessége. Tájunkon persze ez még egészen
kezdeti fokom mutatkozik 1930-ban. A magyar többséget vagy leg-
alábbis nagyobb református tömegeket tartalmazó községek gyer-
mekseregének száma erősen a táji átlag alatt volt 1930-ban (Kidén
16,8, Szépkenyerűszentmártonban 15,6, Feketelakon 18,3, Kispu-
lyonban pedig 13,6% volt a 0–6 évesek részesedése a lakosságból).
Ekkor még Szék kivételével, ahol éppen ellenkezőleg, duzzadó ener-
giájú volt a magyarság, a kisgyermek a lakosságnak 22,5%-át
tették ki. Annál megdöbbenőbbek azután éppen Szék esetében a szü-
letési adatok az 1930 és 1940 közti évtizedről: kis összehasonlító-
sunkban Szamosújvárral együtt különválasztottuk Széket a terület
községei közül. Azért tettük, mert mindkettőnek különös fontossága

Szamosújvár és Szék fontosabb népmozgalmi adatai (1900–1940).

		Születés		Halálozás		Term. szaporodás	
		1901/10.	1931/40.	1901/10.	1931/40.	1901/10.	1931/40.
		átlag					
<i>Szamosújvár</i>	‰	43,3	14,8	28,9	15,3	14,4	-0,5
Indexszám		100	34	100	53	100	-3
1931/35. átlagában			16,0		15,5		0,5
Indexszám			37		54		3
1936/40. átlagában			13,5		15,1		-1,6
Indexszám			31		52		-11
<i>Szék</i>	‰	41,4	31,1	29,3	20,4	12,1	10,7
Indexszám		100	75	100	70	100	88
1931/35. átlagában			33,9		22,6		11,3
Indexszám			82		77		93
1936/40. átlagában			28,2		18,2		10,0
Indexszám			68		62		83

van. Szamosújvár a táj *városa*, hatások, példa és divat onnan kerül a Kis-Szamos völgyének faluiba. Szék viszont a magyarság egyetlen számottevő telepe a területen, (ennek ellenére ma is nélküli az orvost és nincs kövezett útja). A számokhoz ez esetben sem kell kommentár: a szörnyű hanyatlást tökéletes valóságában mutatják be. Szamosújvár esetében azonban ezért a dekadenciáért a reformátusságot csak mintegy ötödrésznyi felelősség terheli, Szék lakosságának azonban 1930-ban 75,9%-a magyar református volt.

Területünk községeinek 1930 utáni kortagozódási képét az 1930 és 1940 közötti évtized születései és halálozásai fogják nagyban befolyásolni. Ezért igen nagy jelentősége van az utolsó évtized népmozgalmának: a református magyarság jövő sorsa alapján véve ekkor dőlt el.

**A Kis-Szamos medencéje 24 községének főbb népmozgalmi adatai
ezrelékben az 1900. és 1940. közti időszakban.**

A község 1941. évi hivatalos neve	Élveszületések		Halálozások		Term. szaporodás	
	1901/10. évek átlagában	1931/40. évek átlagában	1901/10. évek átlagában	1931/40. évek átlagában	1901/10. évek átlagában	1931/40. évek átlagában
Alsótök	41,8	28,1	28,5	22,8	13,3	14,8
Bádok	35,3	31,9	31,6	24,5	3,7	7,4
Bonchida	37,6	30,6	27,1	21,3	10,5	9,3
Cege	38,0	29,0	24,8	12,3	13,2	16,7
Csomafája	35,0	34,8	24,7	26,7	10,3	8,1
Eszmény	46,0	24,4	26,3	19,0	19,7	5,4
Feketelak	37,3	24,0	31,8	21,9	6,0	2,1
Felsőtök	40,4	28,5	31,6	19,8	8,8	8,7
Kendilóna	35,9	27,4	27,6	25,0	8,3	2,4
Kide	33,5	22,8	19,3	15,2	14,2	7,6
Kispulyon	34,1	16,7	29,8	23,5	4,3	-6,8
Kolozsborsa	41,7	34,1	25,4	24,9	16,3	9,2
Magyarfodorháza	36,6	38,0	27,5	24,9	9,1	13,1
Magyarköblös	42,5	38,7	31,0	26,6	11,5	12,1
Magyarszarvaskend	37,7	36,7	28,3	20,0	9,4	16,7
Mezőszava	44,9	29,8	32,1	19,2	12,8	10,6
Nagyiklód	39,4	34,1	26,7	21,7	12,7	12,4
Kisiklód	39,5	28,2	26,3	24,2	13,2	4,0
Noszoly	33,3	32,8	28,7	25,4	4,6	7,4
Ördögkeresztúr	50,8	36,2	29,3	24,2	21,5	6,9
Páncélcseh	34,1	29,1	25,4	20,7	8,7	8,4
Szék	41,4	31,1	29,3	20,4	12,1	6,0
Szépkenyerűszentmárton	38,2	22,0	26,3	18,6	11,9	10,7
Válaszút	42,7	33,7	28,7	25,3	14,0	5,0
<i>E g y ü t t</i>	39,3	31,2	27,7	23,5	11,6	7,7
Indexszámokban (1901/10 = 100)	100	79	100	85	100	66

Megjegyzések: Az 1901/10. évi adatok forrása a Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 46. kötet. Népmozgalom községenként 1901–10. Az adatokat a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal volt szíves rendelkezésemre bocsátani; a közlésért e helyen is hálás köszönetet mondok dr. báró Petrichevich-Horváth Miklósnak és dr. Thirring Lajosnak. Az 1931/40. évi átlagadatok, kiszámításánál a tíz év összeadott születési, illetve halálozási adatait osztottuk az 1930. évi román és 1941. évi magyar statisztikában megadott községlelékszám számtani közepével.

A táblázat adatai mindenkit szomorúságra indítanak, aki az erdélyi magyarság sorskérdései iránt érdeklődik: aki pedig a reformátusság jövőjét aggódo szívvel fürkészi, különösen megdöbbenhet e számokon. Mi történt Szépkenyerűszentmártonnal, Kispulyonnal, Kidével, Feketelakkal abban a végzetes évtizedben? Évekkel ezelőtt az Ormányság községeinek születési adatait vizsgáltuk és mérlegeltük, akkoriban éreztük ezt a szívszorongatást. És most már magyarságunk utolsó reménye, Erdély is így áll?! Hol van a hajdani vitalitás? Ormánysági példák juthatnak eszünkbe, ha a 16,7 ezrelékes kispulyoni születési adatot olvassuk, s ugyanakkor a három szomszédos községben:

Vasasszentgyed	(1930-ban	86,9% román)	25,6 ezrelék
Vasasszentgothárd		94,0 „	29,5 „
Ombotzelke		91,0 „	34,2 „

volt az évtized születéseinek átlaga! Bizony, egyetlen oka van a magyarság térvesztésének a Kis-Szamos völgyében: *a bölcsők megfogyatkozása*. Szándékosan nem indexeljük végig a legrosszabb születési arányszámokat mutató magyartöbbségű falvakat, nem hivatkozunk arra, hogy vajjon a megmaradt születések is nem a kisebbségben levő *románságtól* származnak-e, nem mutatjuk meg, hogy általában véve a szaporátlan magyarság lényegesen jobb anyagi viszonyok között él, mint a szapora románság, s nem idézzük a falvak lelkészeinek keserű szavait sem, melyek minden számoszlopnál lelkiismeretet ébresztőbben kérik számon az elfogyó erdélyi hitet.

Az írástudók száma mindamellett rohamosan emelkedett községeinkben. A lakosságnak közel fele maradt csak analfabéta 1930-ra, azóta az arány még tovább javult.

**A Kis-Szamos medencéje 24 községének írástudó lakossága
1910-ben és 1930-ban.**

A község 1941. évi hivatalos neve	Az írni-olvasni tudók száma	
	1910-ben	1930-ban
Alsótők	178	270
Bádok	188	201
Bonchida	736	1.217
Cege	123	210
Csomafája	176	226
Eszmény	161	315
Feketelak	250	444
Felsőtők	179	300
Kendilóna	282	512
Kide	418	542
Kispulyon	276	202
Kolozsborsa	742	1.205
Magyarfodorháza	166	355
Magyarköblös	298	329
Magyarszarvaskend	128	260
Mezőszava	119	191
Nagyiklód	465	835
Kisiklód	181	337
Noszoly	185	264
Ördögkeresztúr	109	253
Páncélcseh	513	776
Szék	1.659	2.368
Szépkenyerűszentmárton	291	489
Válaszút	504	870
<i>E g y ü t t</i>	8.327	12.971
A lakosság százalékában	33,8	48,2

Megjegyzés: Az adatok forrása: az 1910. évből a Magyar Statisztikai Közlemények új folyamának 42. kötete, az 1930. évből Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930. – Volumul III. Știința de carte.

Megjegyzendő, hogy a 6 éven felüli lakosságnak értelemszerűen sokkal nagyobb százaléka tudott írni és olvasni már 1930-ban is; pontosan nem számítottuk ki, de mintegy 20%-nál több analfabéta nem volt a román népszámláláskor, azok is jobbára az idősebb korosztályok tagjai közül. Ha szembeállítjuk a református többségű

falvakat a románokkal, nagy különbséget tapasztalunk a magyarság javára. Közismert tény a magyarság nagyobb művelődési készsége Erdélyben, – csak ne ötlene fel azonnal *Babits* mondata: »...mert nem az írni-olvasni tudók száma teszi a kultúrát...«⁴ Amiből persze *nem* azt a következtetést óhajtjuk levonni, hogy az analfabétizmus a kívánatos állapot, csupán azt látjuk belőle, hogy írástudás és igazi kultúra között Erdélynek is ezen a részén szakadék nyílt meg.

VIDÉKÜNK LAKOSSÁGÁNAK TÚLNYOMÓ TÖBBSÉGE a mezőgazdaságból él. Olyan többséget tesz az agrár-elem, hogy a pontos százalékos részesedés kiszámítását is felesleges munkának ítéltük, legalábbis ebben a dolgozatban. A szamosújvári járás lakosságának 1910-ben 93,6%-a volt agrár-érdekeltségű, a fennmaradó 6,4%-ból is mindössze 3,8 volt iparos és 0,9 kereskedő. Olyan agrártájjal állunk tehát szemben, ahol minden gazdasági erőforrás a földben van. Fontosnak tartjuk tehát a terület bemutatását, ha már helyhiány miatt a gazdasági helyzet taglalására nem térhetünk ki.

A Kis-Szamos medencéje 24 községének területe művelési ágak szerint 1895-ben.

A község 1941. évi hivatalos neve	A község határából kat. hold						
	szántóföld	kert	rét	legelő	erdő	nem termő	összesen
Alsótők	698	47	274	35	207	15	1276
Bádok	752	67	232	150	941	77	2220
Bonchida	2.198	111	1.449	2.297	566	632	7264
Cege	1.214	74	255	632	749	255	3302
Csomafája	731	55	161	106	295	33	1388
Eszmény	550	38	230	267	221	36	1345
Feketelak	1.073	57	368	494	136	96	2265
Felsőtők	611	51	176	219	528	55	1640
Kendilóna	1.324	115	302	831	14	110	2706
Kide	782	72	341	79	850	117	2241
Kispulyon	691	42	227	93	182	102	1354
Kolozsborsa	3.267	163	1.750	1.412	–	290	6882
Magyarfodorháza	928	53	259	202	568	185	2202
Magyarköblös	1.494	152	359	682	1.221	169	4082
Magyarszarvaskend	715	45	394	90	742	60	2046
Mezőszava	411	97	291	629	273	34	1739
Nagyiklód	1.781	86	749	880	417	45	3958
Kisiklód	518	34	167	198	145	22	1090
Noszoly	1.724	88	220	908	194	170	3341
Ördögkeresztúr	853	88	212	126	701	41	2021
Páncélcseh	1.456	98	251	832	995	141	3783
Szék	4.707	183	1.690	1.435	1.811	424	10523
Szépkenyerűszentmárton	1.178	49	113	485	536	120	2533
Válaszút	1.852	97	1.011	743	–	124	3952
<i>E g y ü t t</i>	31.508	1.962	11.481	13.825	12.292	3.373	75.133
százalékban	41,9	2,6	15,3	18,4	16,4	4,5 (egyéb 712)	

Megjegyzések: Az adatok forrása a Magyar Statisztikai Közlemények új folyamának XV. kötete (Magyarország mezőgazdasági statisztikája, 1897.).

⁴ *Babits Mihály:* Írás és olvasás. Népköltészet. Budapest, 1938. III. kiad. 217. l.

A közölt adatok felvételi ideje ugyan a messze múltban van már, de lényeges változás azóta sem következett be. Az erdők ezen a területen nem-igen fogyatkoztak meg, igaz, hogy 1895-ben is kevesebb volt az *igazi* erdő (sok kopár, erdősítésre váró területet vettek fel ekkor erdőnek ezen a vidéken). A rét és legelő százalékos aránya se csábítson senkit hamis megítélésre az állattenyésztés lehetőségét illetően. Az év nagy részében kiégett, száraz, csupán birkalegelőnek való térségeket találunk a terület egyharmadát kitevő réteken és legelőkön. Minden megélhetés igazi forrása a megdöbentően kevés szántóföld, amely ugyancsak nem elsőosztályú, sőt néhol nagyon is utolsó minőségű. A Mezőség omló partjain, suvadó hegyoldalain járunk... Szegénység és hátramaradottság jellemzi a Kis-Szamos medencéjének gazdasági életét, földhözlapuló kis falvak és daltalan mezők, melyekből egy-egy kastély úgy emelkedik ki, mintha kacsalábon forgó vár volna. Igaz, hogy a kastélyok gyakran egészen mesébeillően szépek, a XVIII. század széplelkei szerint, »erdélyi Versalia« a bonchidai Bánffy-kastély és a hetvenötholdas park, a kendilónai Teleki-kastély hasonlóképpen »kebelgazdagító érzeményeket költ«, – a magyar nyelv azonban ugyanazon szerző szavai szerint »a kisebb tekintetű magyar nemesek s a nemtelenek ajkán oláh rámára vont«. A kereskedést és mesterségeket azonban alávalónak tartja a magyarság százhusz évvel ezelőtt is, földjeit rosszul műveli, a termelésben változatosság nincs, csupa panasz a történetíró. »A nemeseknek köz nemzeti gazdaságjokból... sertés és baromtenyésztetésből... csaknem semmi a nemzeti jövedelem; pálinkafőzésen kívül – amit a zsidók üznek lelkesebben megyszerte – hire-pora sincs itt az erő- és kézműveknek. A nemeség csupán házi szükségeit pótolja, a köznép pedig ezen felül igen kevés áruba bocsátandó durva vászon- és posztó-műveket készít, termesztményjeik s készítményeik nagyobb részit önmagok emésztik el. Igás lovat felette ritkaság találni a köznépnel. Helység háza az utazókra nézve egész megyében nincs. Ritkaság a köznép közt két ekét kiállítható gazdára találni. Nemcsak a köznép, hanem a nemeség is ezen hírelt Eldoradóban pénztelen, vagy mostoha táplálattal zsugorított...«⁵ Be jól esnék azt mondani, hogy e szánalmas helyzet a régmúlté! Ám a szegénység ma is akkora, mint száztiz évvel ezelőtt, mikor a nagy kolerajárvány idején »a hányóházban elnyomrodott testü holtak« elföldeléséhez még meszet sem tudott a hatóság vidékszerte beszerezni. Kultúra és hit után kiált, útért, több életheletőségért, villamosságért, nyersanyagért, szakképzett munkásért, iparosért, fogalomért könyörög ennek a tájnak minden vezető férfira, de vajmi nehéz arra a kérdésre választ adni, hogy *mivel kellene igazában kezdeni?!* A pap ezen a földön százados tradíciójú szegénységgel terhelten él. »Mindnyájoknak szűk és csekély kiszakasztott papi részök s csak néhol érzik ők a keresztyénség

⁵ Hodor i. m. 351. kk.

szőlőjében fáradozásoknak jutalom-gyönyörét. Innep- és vasárnapokat kivéve délesteri szolgálatot nem tesznek, általában pedig hét-köznapokon templomjaik, mint hajdan a Janus temploma békeségben, zárva vannak. De hogy is történjék különben, midőn szűk táplálmányjaikat is többnyire önkezők izzasztó fáradsága adja meg! S ez a vád és mentség csaknem *minden* felekezeti papokra illik...⁶ Menjünk el a 24 község bármelyikének református paplakjába, de bejelentés nélkül, és nézzük meg, hogy a falu egyetlen tudományos végzettségű, könyveket tartó, magyar kultúráltságú embere hozzá méltó környezetben él-e? Az anyagiakért vívott szörnyűséges harcban mindmegannyi apostolnak kellene lenniök a lelkészeknek, – de emberek vannak csak s nem is kívánhat senki emberfeletti teljesítményt tőlük *sem*.

TERMÉSZETESNEK TARTJUK, hogy a viszonyok felvázolásánál mindvégig figyelmen kívül hagytuk a manapság vajmi nehezen mellőzhető, szomorúan igaz valóságot: háború van. Az inségnek, a sokféle bajnak ezen a tájon is nem kis részben oka *ma* ez a világot öldöklő csapás. Ámde a háború mulandó, s mi olyan segítséget kérünk népünknek, amely valóban segítség, s nem csupán ideig-óráig tartó enyhületet ad. Mélyben vannak az értékek – mert igenis, *vannak* még ott értékek! –, mély sebekre vallanak a mutatkozó bajok és mélyről kell fakadnia – lemondva a könnyű látszat-eredmények hízelgő sikeréről – a jobb jövőt formáló, szerető és áldozatokat vállaló segítségnek is.

ALDOBOLYI NAGY MIKLÓS

⁶ *Hodor i. m.* 880–881. l.